

A közgyógyyszerellátás Zala megyében a reformkorban¹

VAITKUSNÉ KINCZER MÁRIA

A Zala Megyei Levéltárban reformkorból származó szaktörténeti anyag áll rendelkezésre a közgyógyyszerellátás rendszerének tanulmányozására. A reprezentatív vizsgálatba a szerző az 1828–1849-ig terjedő időszak jegyzőkönyvi adatait vonta be. Az értékelés során vizsgálja a jogosultak státus szerinti megoszlását, a rendelt gyógyszerek gyógyszerformák szerinti megoszlását, valamint Zalaegerszeg város orvosainak gyógyszerrendelési szokásait a közgyógyyszerellátás tükrében. Vizsgálja továbbá, hogy a gyógyszer-kiszolgáltatás számszaki adataiból milyen következtetések vonhatók le az ellátás szakmai, társadalmi és gazdasági oldalát tekintve.

*

Szaktörténeti irodalmunkban alig találunk feldolgozást, amelyik a gyógyszerellátással foglalkozna. Míg az elmúlt időszak gyógyszerésztörténeti szakirodalma örvendően bővült, addig arra a kérdésre nem találunk választ, hogy egy adott korszakban milyen volt a tényleges gyógyszerfelhasználás. Ezért keltette fel érdeklődésemet a kínáló lehetőség, melyben alkalom adódott ezt a kérdést megvizsgálni egy olyan köztörténetileg is igen érdekes korban, mint a reformkor.

A Zala Megyei Levéltárban a közgyógyyszerellátás reformkorból származó anyaga külön gyűjtött csomóban található. Bár meglehetősen hiányos, mégis kiegészítő kutatással reprezentatív statisztikai és gyógyszerésztörténeti kutatásra alkalmas.

A reformkorban a társadalom gerincét a birtokos nemesi osztály, az elszegényedett nemes származású kézműves és kereskedő réteg és a földművelő gazdák képezték. Osztályjellegük már nem felelt meg a klaszszikus feudális osztálytagozódásnak [9]. Az értelmiség szerepe növekvőben van, de az orvosok, ügyvédek, művészek száma kevés. A legjelentősebb réteg a kereskedő. Egyes kutatók szerint ide tartoznak az ötvösök, ékszerészek, de a gyógyszerészek is. A társadalmi ranglétra legeljén a városi és falusi plebejus réteg áll. Ezek: napszámosok, szolgák, cselédek, koldusok. A késői feudalizmus társadalmának legelesettebb, legkiszármányoltabb rétege. Nem véletlen tehát, hogy ebben az időben a közgyógyyszerellátás szüksége éppen e réteg felől jelentkezett.

A következőkben a megyei egészségügyi szervezet felépítését foglalom össze.

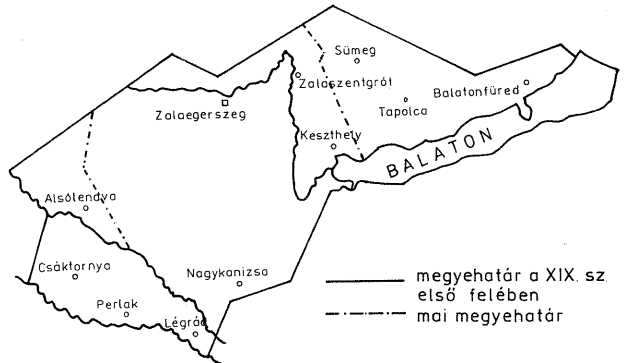
A Helytartótanács az ország egészségügyi feladatait az Egészségügyi Ügyosztállyal végeztette. Ennek alárendeltségébe tartozott a megye egészségügyi szervezete, melynek élén az ún. „nemes vármegye vezető rendes orvosa” a „fizikus ordinárius” állt. Ezek Zala megyében korszakunkban 1841-ig *Fleischacker József*, majd *Smalkovics Mihály* orvosdoktorok voltak, akik évi 600 forint megyei illetmény mellett látták el a fel-

adatokat. Alárendeltségükbe tartoztak a megyei másodfőorvosok és járási kirurgusok. Ez utóbbiak lehetnek orvosdoktorok, de egyetemet végzett sebészek is. Ezen kívül a megye egészségügyi ellátásában nagy szerepük volt a magánorvosoknak és sebészeknek, bábáknak és gyógyszerháznak.

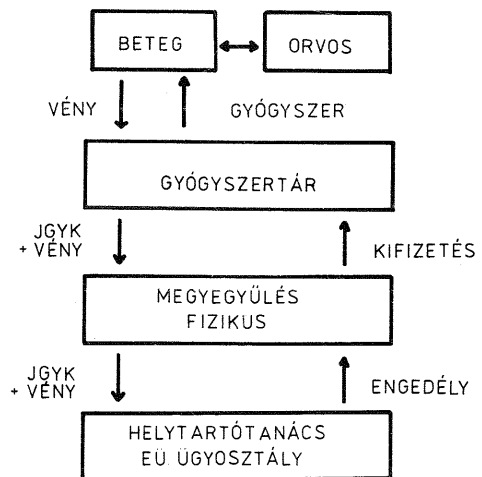
A megye 333 000 lakosát mintegy 15 orvos, 30 kirurgus és 12 gyógyszerháza látta el az 1840-es években.

Az 1. ábra a gyógyszerházak területi elhelyezkedését mutatja. [10]. Zalaegerszegen és Nagykanizsán két-két gyógyszerháza működött. A közgyógyyszerellátásban nagy szerepük volt a XIX. század első felében a városokban működő ispotályosoknak, melyeket Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Keszthelyen, Sümegen, Tapolcán és Csáktornyán találhatunk még.

A megye szervezett egészségügyi ellátásának feladatait korábbi tanulmányok részletesen taglalják. E feladatok közé tartozik a közgyógyyszerellátás is.

1. ábra. Zala megye gyógyszerháztartái 1867-ig

2. ábra. A közgyógyyszerellátás szervezeti felépítése

¹ A Rozsnyay előadóversenyen elhangzott és díjazott előadás

A 2. ábrán a XIX. század első felében elrendelt közgyógyoszerellátási rendszer látható. A jogosult betegség esetén az illetékes orvoshoz fordulhatott. Ez csakis megyei alkalmazású kirurgus vagy fizikus lehetett. A rendelt gyógyszert a helybéli gyógyszerházból kapta meg. A gyógyszerháza a vényt visszatartotta. Ezeket gazdasági félévénként (novembertől áprilisig, ill. májustól októberig) a gyógyszerész jegyzőkönyvileg összesítette és a Megyei Gyógyoszerellátási Bizottsághoz terjesztette fel. A megye fizikusának szakmai és számszaki jóváhagyása után ez a szerv a jegyzőkönyveket és recepteket továbbította a Helytartótanács Egészségügyi Ügyosztályához, ahol retaxálták a vényeket. Végül leiratban visszaküldték a Megyei Hatósághoz, elrendelve a számla kifizetését. Rádóczy közleményéből [1] ismert, hogy ez a rendszer a Helytartótanács fennállásáig, 1848-ig volt érvényben. 1850-ben új Utasítás lépett életbe [11] mely teljesen más rendszert vezetett be, a kötelezően használandó Formula Pauperum előírásával. Ez utóbbi lényegesen szigorúbb követelményeket állított fel.

Az elszámolási rendszer ismeretéből következik, hogy megyei levéltárainkban ez az anyag maradt meg. Tehát az összesítő jegyzőkönyvek és receptek. Az 1830-as években a teljes vényelőíratot, ez után már csak a gyógyszerformát tüntette fel a jegyzőkönyvet készítő gyógyszerész.

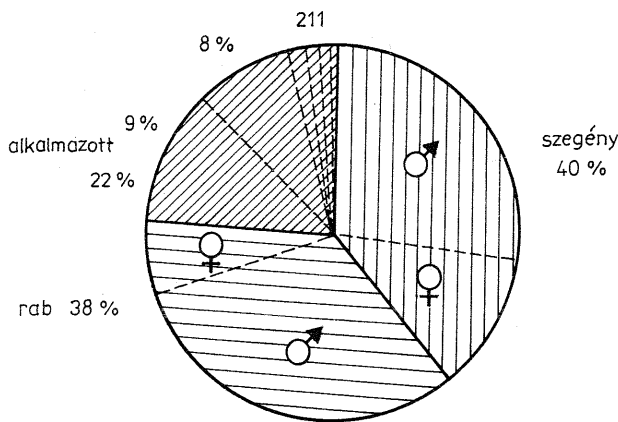
A 3. ábra bemutatja, hogy 1829–1849-ig melyik gyógyszerházból maradtak meg dokumentumok. Látható, a ránk maradt anyag meglehetősen hiányos, mivel sem az időszorban, sem a gyógyszerházaik esetén nem folyamatos. Ennek okát az esetenkénti iratselejtezésben találhatjuk. Az is látható azonban, hogy az 1844-es év és a zalaegerszegi adatok a legrészletesebb eredményt adhatják, így a további reprezentatív vizsgálathoz ezen adatokat használtam fel.

A 4. ábra a jogosultak státus szerinti megoszlását ábrázolja. Tény, hogy bár vagyontalansági nyilvántartás nem volt, (a „közgyógyítást igénylők” jogosultságát

	1829	'33	'34	'38	'41	'44	'49
Alsólendva					X	X	
Balatonfüred				X	X	X	
Csáktornya				X	X	X	
Keszthely						X	X
Nagykanizsa		X				X	X
Sümeg				X	X	X	
Szentgrót				X	X	X	X
Tapolca		X		X	X	X	X
Zalaegerszeg	X	X	X	X	X	X	X

3. ábra. A jegyzőkönyvek megoszlása

még a már említett 1850-es Utasítás is csupán a helybéli Hatóság és az „illető lelkész” bizonyításával igazoltatta) a közigazgatás mégis kénytelen volt az ilyen státusú polgáraitól gondoskodni. Ennek volt része a közgyógyoszerellátás is. Mint látható, a közgyógyoszerellátottak 40%-át alkották szegények, 38%-át rabok,

4. ábra. A jogosultak megoszlása

22%-át megyei alkalmazottak. Természetesen a szegények és a rabok között nembeli megkülönböztetést is tehetünk, így adódik, hogy a szegények 25%-a, a rabok 16%-a nő. A források alapján az ingyen gyógyszerellátásban részesülő alkalmazottak a megyei huszárok, hajdúk, pandúrok, foglárók és lovászok voltak.

Ahhoz, hogy a gyógyszerellátás szakmai minőségét is megvizsgálhassam, szükségem volt egy olyan viszonyítási alapra, melyhez hasonlíthatom a jegyzőkönyvi adatokat. Rádóczy már idézett tanulmányából tudjuk, hogy korszakunkban a birodalmi hadsereg tábori és helyőrségi kórházai részére az ún. Pharmacopoea Castrensis volt érvényben. Minthogy a hadsereg tagjai is tulajdonképpen közgyógyoszerellátásban részesülnek és mert ez a gyógyszerkönyv kötelező érvényű vénymintagyűjteményt alkalmaztat a hadseregben, ezért gyógyszerkincse természetes összehasonlításként szolgálhat.

egyéb	e		e
	hashajtó 5%	kennivaló 12%	
borogató 6,5%	pilula 24%	sebír 18%	fűszerek 45%
hánytató 7%			
szemvíz 7,5%	cseppek 12%	tapasz 27%	
sebvíz 11%			
keverék 42%	porok 60%	kennőcs 37%	tea 46%

folyékony 43% szilárd 24% lágy 26%

folyékony 65%	szilárd 22%	lágy 10%
---------------	-------------	----------

5. ábra. Gyógyszerformák

Az 5. ábrán a Pharmacopoea Austriaca Castrensis 1841-ben megjelent vénymintagyűjteményének a gyógyszerek állománya szerinti megoszlását mutatja be. Ezt a felosztást azért választottam (önkényesen), mert általa egyszerűbben és könnyebben áttekinthetőek eredményeim. Négy csoportba soroltam a gyógyszereket, úm. szilárd, folyékony, lágy és egyéb.

A felső hasáb az 1844-es jegyzőkönyvek összesített statisztikai értékeit mutatja be. A két hasáb összehasonlításából látható, hogy más egy szakmailag elfogadott gyógyszerelési elképzelés, mint egy kialakult gyakorlat. Míg a Pharmacopoea Castrensis 68 vénymintája 20 gyógyszerformát tartalmaz, addig megyei adataink mintegy 1000–1200 vénye 28 gyógyszerformáról informálnak. Ezek között is kiemelkedik az ún. keverékek csoportja, mely mind a solutiókat, decoctumokat és ezek vegyes előfordulását takarja. A táblázat feliratai szándékosan a kor magyar gyógyszerészetének nomenklatúrájával készültek.

Az 1844-es jegyzőkönyvek és a zalaegerszegi Szentháromság gyógyszerteradatai módot adnak arra az összehasonlításra, hogy a megyeszékhelyen hány orvos és milyen gyógyszerrendelési szokás szerint írta elő a gyógyszereket.

A 6. ábrán az előzőhöz hasonlóan az „A” és „B” oszlopban a Pharmacopoea Castrensis és az 1844. évi összesített adatok szerepelnek. A „B” oszlop 1, 2, 3 felosztása a város orvosainak gyógyszerrendelését mutatja be. Takács János Zalaegerszeg város és járás sebésze volt, Smalkovics Mihály a megye vezető rendes orvosa, Horváth Mihály pedig a városi ispotály felügyelő or-

gyelemre méltó különbséget találunk pl. a keverékek gyakoriságát illetően: Takács Jánosnál 18% Horváth Mihálynál 8%. Pilulák esetében ez Takács Jánosnál 3%, Horváth Mihálynál 12%.

Szaktörténeti eredményként a következőket állapíthatjuk meg: a rendelő orvosok gyógyszerrendelési szokásai a múltban talán még individuálisabbak voltak, mint napjainkban, mivel vénymintagyűjtemény nem állt rendelkezésre.

Ha társadalmilag akarjuk értékelni a reformkor közgyógyoszerellátását, összefoglalóan kijelenthetjük, hogy a társadalom periferiáján élő réteget a kor színvonalának megfelelően igyekezett ellátni és ennek anyagi terheit még a Vármegye is vállalta. Vizsgálataim igazolják, hogy rendelő orvos nem tett különbséget szegény, vagy nem szegény beteg gyógyszerelésében. Ezt abból a tényből állapíthatjuk meg, hogy a megyei alkalmazottak tk. nem szegénységűek, hanem státusuk révén részesültek közgyógyoszerellátásban. Vizsgálatom szerint az ezek részére rendelt gyógyszerek sem minőségben, sem értékben nem különböznek a szegények és rabok gyógyszerelésétől. Arra is utalnom kell, hogy a gyógyszertereknek megfelelő tőkeerővel kellett rendelkezniük ahhoz, hogy a közgyógyoszerellátást kielégíthessék, hiszen ez a tétel csak a kiszolgáltatást követő egy, másfél év múlva került kiegyenlítésre. Előzetes vizsgálatom szerint ez egy-egy gyógyszerter forgalmának 15–20, esetenként 25–30%-át is adhatta. Ennek értékelése azonban még további kutatást igényel.

Végezetül szeretném felhívni a figyelmet, hogy munkámmal a hazai gyógyszerészet-történet olyan területét kívántam feltárni, melynek anyaga feltehetően minden megyei levéltárban megtalálható. Így ez az anyag lehetőséget nyújt vidéki kollégák további kutatásaihoz.

IRODALOM

1. Rádóczy Gy.: A Norma pauporum. Gyógyszerészet 12, 461–463 (1985).
2. Tornai A.: Gyógyszertertulajdonosok és alkalmazottak a XIX. század közepén. Gyógyszerészet 6, 221–225 (1985).
3. Blázy Á.: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében. Zalai Gyűjtemény I. (1974).
4. Posthy P.: Zalaegerszeg múltja és jelene. Zalaegerszeg (1931).
5. Halmi J.: A gyógyszerészet története. Egyetemi jegyzet (1964).
6. Blázy Á.: Zala megye gyógyszerésze. Acta Pharmaceutica Hungarica 1, 10–13 (1969).
7. Bardlai J., Bársony E.: A magyarországi gyógyszerészet története. Budapest, 1930.
8. Magyarország története. (Egyetemi tankönyv) II., III. Budapest, 1962.
9. Makkai L.: A késői feudalizmus korának története. Történelmi Szemle, 1968.
10. Halász I.: Zala vármegye gyógyszerteradatai 1850-ben. Gyógyszerészet 380. o. (1983).
11. Helytartósági Utasítás azon egészségügyi személyek részére... 8973/850. Zm. L.
12. A feldolgozás a Zala megyei Levéltár anyagának felhasználásával történt. Mivel az anyag egyetlen levéltári csomóban megtalálható, az állagon belüli jegyzetelést mellőzöm. Az anyag levéltári jegyzete: Zala megyei Levéltár IV: 11/b. Szegények részére kiszolgált gyógyszerek jegyzéke (1828–1844).

M. Vaitkus—Kinczer: Public drug-supply in the county Zala in the reform era (a representative investigation)

In the Archive of Zala County there is a historical material concerning the system of public drug supply in the reform era. Author examined the protocols dated in the interval between 1828 and 1849.

An examination has been made concerning the distribution of patients according to their status, the distribution of prescribed drugs according to drug forms, and the customs of drug praescription of physicians at the town Zalaegerszeg reflecting the public drug supply.

Furthermore, a description of the professional, social and economical consequences of public drug supply is given.

e l á g y s z i l á r d f o l y é k o n y	e		
	lág		
	szilárd		
	folyékony		
		1	2

6. ábra. Gyógyszerrendelési szokások

vosa volt. Az ábrán a szaggatott vonallal határolt oszlopok magassága (az előző ábrának megfelelően) a legjelentősebb gyógyszerformák gyakoriságát tükrözi. Mint az ábrán jól látható, jelentős eltérések mutatkoznak a rendelő orvosok között, nemcsak az előírt gyógyszerek volumenében, hanem az egyes gyógyszerformák orvosonként eltérő százalékos előfordulását tekintve is. Fi-

(Zala megyei Tanács Gyógyszerter Központja 8/25. sz. Gyógyszerter, Zalaegerszeg, Kossuth Lajos u. 29–33. — 8900)

Érkezett: 1987. XI. 11.